

Theorie en uitgewerkte voorbeelden

CREATIEF COMMUNICEREN MET KINDEREN

MEER DAN 20 VOORBEELDEN HOE
JE OP EEN SPEELSE EN KINDVRIENDELIJKE
MANIER KUNT COMMUNICEREN

Ben Baarda

Met een theoretische inleiding van **Lieke Drukker**
en illustraties van **Greetje Sieders**

Noordhoff Uitgevers

Creatief communiceren met kinderen

Theorie en uitgewerkte
voorbeelden

Ben Baarda

Theoretische inleiding Lieke Drukker

Illustraties Greetje Sieders

Eerste druk 2012

Noordhoff Uitgevers Groningen | Houten

Ontwerp omslag: Rocket Industries, Groningen

Eventuele op- en aanmerkingen over deze of andere uitgaven kunt u richten aan: Noordhoff Uitgevers bv, Afdeling Hoger Onderwijs, Antwoordnummer 13, 9700 VB Groningen, e-mail: info@noordhoff.nl

Aan de totstandkoming van deze uitgave is de uiterste zorg besteed. Voor informatie die desondanks onvolledig of onjuist is opgenomen, aanvaarden auteur(s), redactie en uitgever geen aansprakelijkheid. Voor eventuele verbeteringen van de opgenomen gegevens houden zij zich aanbevolen.

Met betrekking tot sommige teksten en/of illustratiemateriaal is het de uitgever, ondanks zorgvuldige inspanningen daartoe, niet gelukt eventuele rechthebbende(n) te achterhalen. Mocht u van mening zijn (auteurs)rechten te kunnen doen gelden op teksten en/of illustratiemateriaal in deze uitgave dan verzoeken wij u contact op te nemen met de uitgever.

0 1 2 3 4 5 / 16 15 14 13 12

© 2012 Baarda, Drukker en Sieders

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever. Voor zover het maken van reprografische verveelvoudigingen uit deze uitgave is toegestaan op grond van artikel 17A Auteurswet 1912 dient men de daarvoor verschuldigde vergoedingen te voldoen aan Stichting Reprorecht (postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.reprorecht.nl). Voor het overnemen van gedeelte(n) uit deze uitgave in bloemlezingen, readers en andere compilatiewerken (artikel 17A Auteurswet 1912) kan men zich wenden tot Stichting PRO (Stichting Publicatie- en Reproductierechten Organisatie, postbus 3060, 2130 KB Hoofddorp, www.stichting-pro.nl).

All rights reserved. No part of this publication may be reproduced, stored in a retrieval system, or transmitted, in any form or by any means, electronic, mechanical, photocopying, recording, or otherwise, without the prior written permission of the publisher.

ISBN (ebook) 978-90-01-84924-5

ISBN 978-90-01-81017-7

NUR 773

Inleiding

Volwassen professionals voelen zich vaak niet prettig als ze moeten communiceren met kinderen, vooral als het om hele jonge kinderen gaat. Dit komt allereerst doordat ze vaak niet weten wat ze moeten verwachten van kinderen. Wat kun je bijvoorbeeld tegen een vierjarige wel en wat niet zeggen? Hoe moeilijk of makkelijk moet je praten? Moet je wel praten, is spelen niet beter? Moet je dan als volwassene zelf ook spelen?

Ook voor kinderen is het vaak een vreemde situatie. Het kind praat wel met bekende volwassenen, zoals de vader, moeder, opa, oma of de juf. Die gesprekken zijn echter zelden gearrangeerd. De meeste gesprekken voeren kinderen met bijvoorbeeld hun ouders tijdens het eten of tijdens het tv-kijken. Als vader zegt: 'Luister eens Bas, we moeten eens praten', dan zal Bas waarschijnlijk schrikken. Hij denkt: 'Heb ik misschien iets verkeerd gedaan?', of misschien nog erger: 'Gaan papa en mama scheiden?'

Kinderen voeren vooral spontane gesprekken met volwassenen en zelden gearrangeerde gesprekken en al helemaal niet met vreemden, dan moet er wel iets aan de hand zijn. Logisch dat ook een kind in zo'n gearrangeerde gesprekssituatie met een onbekende volwassene onzeker is en zich vaak niet prettig voelt. Het zal niet, uitzonderingen daargelaten, spontaan en breedvoerig gaan praten. Het kind zal eerder een beetje 'de kat uit de boom kijkerig' zijn. Het is daarom belangrijk kinderen op hun eigen niveau en op een kindvriendelijke manier te benaderen.

Ik stel mijzelf meestal voor via een tekening. Dat trekt al direct de aandacht van het kind en leidt de gedachten van het kind af. Je hebt hierdoor ook geen indringend oogcontact. Als ik mijn poezen teken, ligt het bijvoorbeeld voor de hand om te vragen of het kind ook huisdieren heeft. Als het kind jong is, bijvoorbeeld vijf jaar, neem ik een groot vel papier en viltstiften mee en ga op de grond zitten en maak mijn introductietekening op dat vel papier. Het kind mag dan ook van alles op het papier tekenen.

In de trainingen die ik geef, merk ik dat veel volwassenen angst hebben om te tekenen, of ze zeggen dat ze niet kunnen tekenen. Dat laatste is alleen maar gunstig. Als jij namelijk slecht tekent, denkt het kind: oh, maar dat kan ik veel beter.

Je hoeft niet per se een tekening te maken. Je kunt ook iets anders doen dat het kind verrast en dat de gedachten van het kind afleidt. Als je bijvoorbeeld een tas meeneemt met knuffels of met poppen, kun je vragen op welke knuffel Bas lijkt en op welke zijn vader. Doe iets verrassends en ga een kind niet zitten interviewen als een volwassene, tenzij het om oudere kinderen en adolescenten gaat. Ook daar is het trouwens niet verkeerd om iets verrassends te doen.

Als ik bij de Raad voor de Kinderbescherming een gesprek met een adolescent heb die niets wil zeggen, ga ik hem meestal tekenen. Dat roept vaak een reactie op in de trant van: 'Wat is dat nou ...?' Dan leg ik uit dat ik een verslag over het gesprek moet schrijven en dat, aangezien hij/zij niks zegt, ik hem/haar maar teken. Dan heb ik in ieder geval wat informatie. Meestal vraag ik dan ook of ik er iets bij kan schrijven, iets aardigs of iets onaardigs? Ik gebruik bij adolescenten van wie ik merk dat ze een beetje moe zijn van het gepraat met al die hulpverleners, ook wel eens het contrastenspel. Ik vraag dan bijvoorbeeld aan een cliënte als ze zou moeten kiezen tussen een tulp en een roos, wat ze zou kiezen. Als ze een roos kiest, vraag ik daarop door (zie paragraaf 6.5).

Impliciet zijn de voorwaarden om goed met kinderen te kunnen communiceren in het voorgaande al aangegeven:

- 1 Je moet kennis van kinderen hebben, niet alleen qua ontwikkeling, maar ook qua leefwereld.
- 2 Je moet je creatieve manieren van communiceren eigen maken.

Deze aspecten worden in twee delen besproken. Het theoretische deel 1 zal gaan over de ontwikkeling van kinderen en hun leefwereld (hoofdstuk 1). Dus: wat kan ik van kinderen op welke leeftijd verwachten en waar worden kinderen op welke leeftijd door geboeid? Hoofdstuk 2 behandelt de verhouding en communicatie tussen kinderen en volwassenen. Per paragraaf zullen we telkens expliciet aangegeven wat dit betekent voor de communicatie. Het meer praktische deel 2 zal gaan over creatieve manieren van communiceren met kinderen. Er worden telkens voorbeelden gegeven van communicatietechnieken. Die zijn bedoeld ter inspiratie. Afwijking van de voorbeelden is niet verboden en wordt zelfs

gewaardeerd. Als je zelf goede ideeën hebt of krijgt, kun je die in het boek schrijven, maar liever nog met ons delen op de website www.creatiefcommuniceren.noordhoff.nl.

Bij de communicatievoorbeelden wordt gebruikgemaakt van:

- 3 tekenen
- 4 fantasie
- 5 spel
- 6 taal
- 7 activiteiten

Dit boek is vooral bedoeld als inspiratiebron voor professionals die met kinderen werken. Dat kunnen psychologen of pedagogen zijn, maar ook leerkrachten, mensen die in kinderdagverblijven werken en artsen en fysiotherapeuten die met kinderen werken. Ik kan mij voorstellen dat het ook een leuk boek is voor ouders. Het boek heeft namelijk soms een beetje het karakter van een vakantieboek. Er komen veel spelletjes voorbij, zoals het maken van een happertje, die jeugdsentiment oproepen.

Dit boek is geen recept voor het voeren van goede gesprekken met kinderen. Wel willen we je theoretische en praktische informatie geven gericht op het ontwikkelen van ideeën om nog kindvriendelijker te communiceren.

Alhoewel er technieken in voorkomen die bruikbaar zijn voor zowel kleuters (4–5 jaar), schoolkinderen (6–12 jaar), adolescenten (13–18 jaar) als volwassenen, richt het boek zich vooral op de communicatie met kleuters en schoolkinderen.

Bij dit theorieboek hoort een materiaalboek. In dit materiaalboek staan, in de vorm van bijlagen, voorbeelden van materialen die in dit theorieboek gebruikt worden. Zo bevat het projectieplaten, een blad met smileys, vouwtekeningen en werkbladen, en de figuren voor het gezinsspel dat in dit boek wordt uitgelegd. Waar in deel 2 verwezen wordt naar bijlagen, wordt dus verwezen naar de bijlagen die in dit materiaalboek zijn opgenomen.

Het boek kent verder ter ondersteuning een website www.creatiefcommuniceren.noordhoff.nl, waarop staan:

- de links die in het boek voorkomen en die worden aangepast als ze veranderen; er zullen nieuwe geplaatst worden als ik relevante sites tegenkom
- videofilmmpjes die laten zien hoe een aantal van de technieken gebruikt kunnen worden
- een forum waar je opmerkingen en suggesties kwijt kunt, zodat ook anderen daarvan kunnen profiteren

Het eerste theoretische deel is geschreven door Lieke Drukker vanuit haar ervaring als ontwikkelingspsycholoog en docent op het gebied van communicatie met kinderen. De tekeningen zijn van kunstenaar Greetje Sieders, die jarenlang tekenles heeft gegeven aan kinderen en jongeren.

Het oorspronkelijke idee voor het boek en de tekst van het tweede deel, komen van ondergetekende, Ben Baarda. Het is geïnspireerd op de vele trainingen die ik vanuit KIDpartners samen met Karel J. Mulderij geef voor onder andere de Raad voor de Kinderbescherming. Daar trainen wij mensen bijvoorbeeld hoe ze met een jongetje van vijf praten die waarschijnlijk door zijn vader seksueel misbruikt is, maar ook hoe je aan een adolescent van vijftien vraagt of ze in de prostitutie zit.

Rest mij nog een aantal mensen te bedanken. Dat is in de eerste plaats Karel J. Mulderij, partner bij KIDpartners, die vanaf het begin heeft meegedacht en meegelezen en veel bruikbare tips heeft geleverd. Hij wees mij er onder andere zeer terecht op dat de meest belangrijke voorwaarde voor het goed kunnen communiceren met kinderen interesse in kinderen is. Dat is voor mij zo vanzelfsprekend, dat ik helemaal vergeten was om dat expliciet te noemen, maar hij heeft helemaal gelijk.

Daarnaast noem ik nog Sharon Bletterman, Jessica Huls, Sietske Leystra en Aafke Planting, studenten toegepaste psychologie van de Hanzehogeschool Groningen, die veel van het materiaal bij kinderen hebben uitgetoetst. Van hun op- en aanmerkingen heb ik dankbaar gebruik kunnen maken.

Den Haag, november 2011

Ben Baarda

Inhoudsopgave

Deel 1 Theorie creatief communiceren met kinderen 9

- 1 **Ontwikkelingsniveau en leefwereld** 10
  - 1.1 Baby en peuter; 0–3 jaar 12
  - 1.2 Kleuter; 4–5 jaar 16
  - 1.3 Schoolkind; 6–12 jaar 20
  - 1.4 Adolescent; 13–18 jaar 25

- 2 **Verhouding met volwassenen en gevolgen voor de communicatie** 29
  - 2.1 De opbouw van een gesprek 30
  - 2.2 Verschillende soorten vragen 32
  - 2.3 De eigen houding ten aanzien van het kind 34

- Literatuurtips 37

Deel 2 Enkele uitgewerkte ideeën om creatief met kinderen te communiceren 39

- 3 **Tekenen** 45
  - 3.1 Zelfportret als introductie 45
  - 3.2 Zelfportret kind/cliënt 47
  - 3.3 Het herkennen en tekenen van emoties 51
  - 3.4 Samen tekenen, droedelen of krabbelen 53
  - 3.5 Tekenen met de computer 55
  - 3.6 Het maken van een stripverhaal 57

- 4 **Fantasie (projectie)** 59
  - 4.1 Het gebruik van spraakwolkjes 59
  - 4.2 Praten naar aanleiding van plaat(je) 62
  - 4.3 Fantaseren met smileys 65
  - 4.4 Spelen met poppen 68

- 5 **Spel(letjes)** 71
  - 5.1 Het gebruik van bestaande spellen 71
  - 5.2 Gezinsspel 75
  - 5.3 Galgje 77

6	Taal	79
6.1	Verhaal maken met verhaalkaarten	79
6.2	Creatief communiceren met hulpmiddelen	82
6.3	Zinnen aanvullen	84
6.4	Communicatiespelletjes	86
6.5	Taalcontrasten	88
6.6	Bibliotherapie; het therapeutisch gebruik van boeken	89
6.7	Internet/chatten	92
7	Activiteiten	95
7.1	Samen koken/bakken	95
7.2	Happertje maken	98
7.3	Dobbelsteen maken	100
7.4	Gezin van koffiebekertjes	102
	Literatuurtips	104

Deel 1

Theorie creatief communiceren met kinderen

1.1 Niveau en leefwereld: Wat praat zij moeilijk, ik snap er niks van. En wat is zij saai, zij stelt alleen maar stomme vragen en je kunt helemaal niet leuk met haar spelen.

1.2 Verhouding en communicatie: Zij kan alleen maar praten. Zij is vast de baas en weet vast een heleboel. Oppassen!

1.1 Niveau en leefwereld: Ik moet me aanpassen, want het kind is nog niet zo slim. Maar waar moet ik over praten, ik weet niks van kinderen?

1.2 Verhouding en communicatie: Het is een kind dat ik nog van alles moet vertellen en leren. Hoe pak ik dat aan? Moet ik op mijn knieën en spelen?

Zoals gezegd is het, als je met kinderen goed wilt communiceren, belangrijk om kennis te hebben van:

- hun ontwikkelingsniveau: wat kan ik van kinderen van welke leeftijd vragen?
- hun leefwereld: wat boeit kinderen van welke leeftijd?
- de verhouding tussen volwassenen en kinderen: die is vaak ongelijk, wat ertoe leidt dat volwassenen vaak tegen en niet mét kinderen praten.

1

Ontwikkelingsniveau en leefwereld

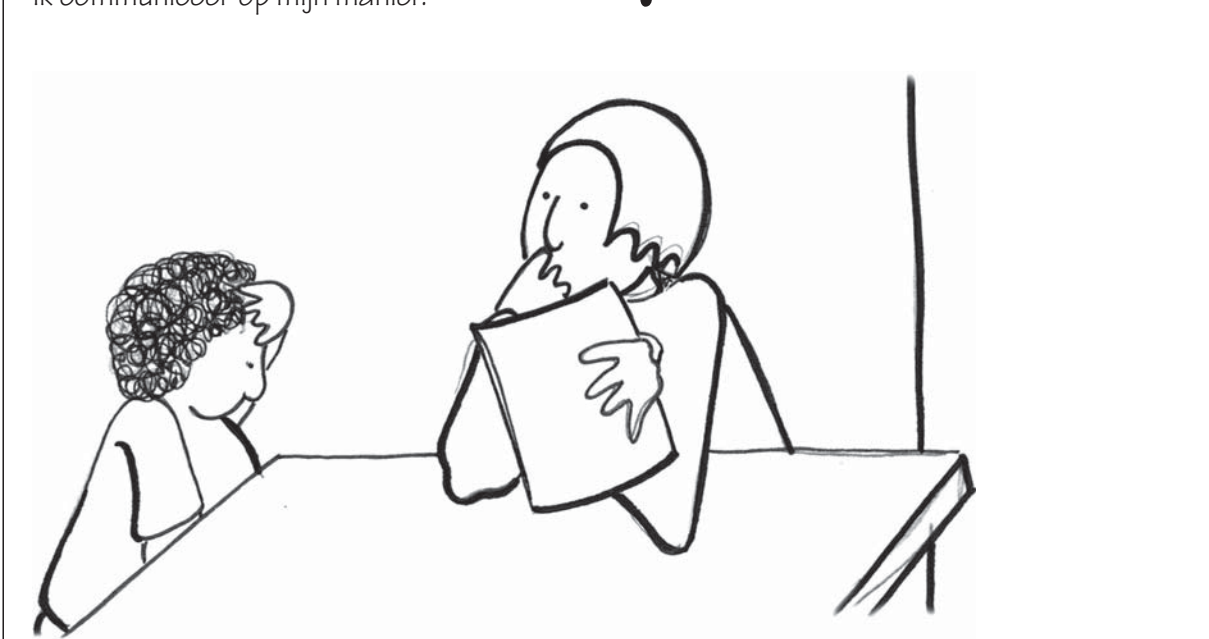
Ik denk.

Ik gebruik en begrijp taal.

Ik ben sociaal.

Ik ben geïnteresseerd.

Ik communiceer op mijn manier.

Het is belangrijk om te weten wat je van kinderen kunt verwachten als je in gesprek gaat met een kind. Aangezien dat sterk gebonden is aan de leeftijd, zal dat per leeftijdsfase worden aangegeven, waarbij een onderscheid gemaakt wordt tussen:

- baby en peuter, 0-3 jaar
- kleuter, 4-5 jaar
- lagereschoolkind, 6-12 jaar
- adolescent, 13-18 jaar

Per leeftijdsniveau komen de volgende onderdelen aan de orde:

- de ontwikkeling van het denken
- de taalontwikkeling
- de sociale en emotionele ontwikkeling
- de leefwereld
- gevolgen en aandachtspunten voor de communicatie

Overigens ontwikkelen niet alle kinderen zich op dezelfde manier. Sommige kinderen ontwikkelen zich sneller, andere juist langzamer. Een kind kan zich ook op het ene vlak

snel en op het andere vlak juist minder snel ontwikkelen. Op sommige vlakken zijn er ook verschillen in de ontwikkeling van kinderen uit verschillende culturen. In onderzoek zijn onder andere verschillen gevonden in emotionele expressie, spelstijl en zelfbeeld. In veel gevallen hangen de verschillen samen met heersende normen en waarden in de verschillende culturen. De ontwikkeling van kinderen met bepaalde stoornissen kan ook anders verlopen. De hieronder genoemde ontwikkelingen zijn dus richtlijnen, geen vastliggende regels. Probeer daarom vooral tijdens het gesprek het niveau van het kind te schatten en daarbij aan te sluiten.

Voor de ontwikkeling van het denken maak ik, ondanks de kritiek die er op is, gebruik van de theorie van Piaget. De kracht van deze theorie is dat hij goed de leeftijdsbeelden en de gevolgen voor het denken en dus ook voor de communicatie schetst.

De theorie van Piaget is een veel gebruikte theorie over de ontwikkeling van het denken. Volgens deze theorie verloopt de ontwikkeling van het denken van babytijd tot en met de adolescentie in vier fasen, van concreet naar steeds abstracter en complexer.

De fasen verschillen nogal van elkaar en kritiek op de theorie is dan ook dat de ontwikkeling geleidelijker verloopt en niet zo stapsgewijs als de theorie suggereert. Daarnaast zitten ook niet alle kinderen op dezelfde leeftijd in dezelfde fase en zou niet iedereen het laatste stadium bereiken. Ten slotte zou de theorie te weinig aandacht hebben voor de invloed van de sociale omgeving waarin een kind zich ontwikkelt.

In figuur 1.1 worden de fasen kort besproken. Bij de verschillende leeftijden worden de fasen verder toegelicht.

Figuur 1.1

Fase	Leeftijd	Kenmerken
Sensomotorische fase	0-2 jaar	Ontwikkeling van motorische vaardigheden, interactie met de omgeving.
Preoperationele fase	2-7 jaar	Ontwikkeling van taal en symbolisch denken. Egocentrisch denken.
Concreet operationele fase	7-12 jaar	Problemen leren oplossen door logische operaties toe te passen, bijvoorbeeld door terug te denken. Verschillende invalshoeken leren hanteren. Begrip van conservatie en omkeerbaarheid.
Formeel operationele fase	Vanaf 12 jaar	Ontwikkeling van logisch en abstract denken, mogelijkheid om abstract te redeneren.

1.1 Baby en peuter; 0-3 jaar

- Piaget zegt dat ik egocentrisch ben, dat wil zeggen dat ik de wereld vanuit mijn eigen positie bekijk. Ik ontdek de wereld door actief te verkennen en te experimenteren. Hierbij gebruik ik al mijn zintuigen.
- Alhoewel ze zeggen dat ik niet kan praten, ken ik als ik drie ben al wel heel wat woordjes en kan ik best wel zeggen wat ik wil. Maar echt praten dat is iets voor grote mensen.
- Echte vriendjes heb ik nog niet, samenspelen gaat ook nog niet altijd goed.
- Ik vind het leuk om met klei, zand en ballen en fietsjes te spelen, dingen waarmee je wat kunt doen.
- Ik word ook graag toegezongen en voorgelezen.
- Je kunt mij het best begrijpen door goed naar me te kijken.
- Ik vind het ook leuk om met je te spelen, bijvoorbeeld lekker kliederen met verf.

?

Ontwikkeling van het denken

De periode van nul tot ongeveer twee jaar wordt de sensomotorische periode genoemd. In deze periode doet een kind nieuwe kennis voornamelijk op door de wereld om hem heen te onderzoeken met de zintuigen (voelen, proeven, horen, ruiken en zien) en door te bewegen.

Meteen vanaf de geboorte vertoont een baby reflexen. Als je een pasgeboren baby over zijn wangetje aait, draait het zijn hoofdje, op zoek naar voedsel. Als iets de lippen van de baby raakt, reageert het hierop met de zuigreflex. Deze reflexen zijn nog niet bewust en gericht. Naarmate een kind ouder wordt, leert het steeds doelgerichter handelen, denk bijvoorbeeld aan kleine experimenten die je baby's soms ziet uitvoeren. Ze kunnen erg veel lol hebben in het steeds opnieuw laten vallen van een speeltje en te kijken wat er vervolgens

gebeurt. Het denken van het kind ontstaat door te handelen, door te doen. De baby van ongeveer één jaar is in staat zich een voorstelling te maken van objecten. Het weet dan ook dat dingen die niet meer te zien zijn, nog wel blijven bestaan, zoals een speeltje dat verstopt wordt onder een dekentje, maar ook dat de ouders wel weer terugkomen nadat ze weg zijn gegaan. Het besef dat een object of persoon blijft bestaan als het niet meer te zien is, wordt objectpermanentie genoemd. Dit besef is belangrijk voor de ontwikkeling van symbolisch denken, zoals bij taalgebruik. Het is een voorwaarde om later te kunnen praten over dingen of mensen die op dat moment fysiek niet aanwezig zijn.

Taalontwikkeling

Bij baby's is er nog geen sprake van actieve taal; het gebruik van woorden om zaken mee aan te kunnen duiden. Wel vindt er communicatie plaats tussen ouders en een pasgeboren baby. Dit gebeurt via oogcontact en het maken van geluidjes, waarop zowel de ouders als de baby reageren met verschillende gezichtsuitdrukkingen. Hier wordt de basis voor de communicatie gelegd. Gedurende het eerste levensjaar gaat een baby steeds meer verschillende geluidjes maken. Tot ongeveer een jaar hebben de geluiden nog geen betekenis, met uitzondering van het huilen en het lachen. Tussen de eerste en tweede verjaardag zeggen de meeste kinderen hun eerste losse woordje (vaak papa of mama, maar ook woorden als poes, bal of auto). Rond anderhalf jaar zijn kinderen in staat twee woorden te combineren waarmee gedachten of wensen duidelijk gemaakt kunnen worden, zoals 'mama stout'. Hoewel de actieve woordenschat van kinderen op dit moment nog niet erg groot is, is de passieve woordenschat veel groter, meer dan de helft van de kinderen van 14 maanden begrijpt ongeveer honderd woorden.

Met ongeveer twee jaar zijn kinderen in staat eenvoudige gesprekjes te voeren met volwassenen. Ze kunnen dan zinnen van drie tot vier woorden maken, waarmee ze al veel kunnen vertellen. Wel voornamelijk aan volwassenen die ze goed kennen en die hun vocabulaire begrijpen, voor onbekenden is niet alles goed te volgen.

In de peutertijd, tussen twee en drie jaar, neemt de woordenschat flink toe en leren kinderen meer grammaticale regels toepassen en worden de zinnen steeds langer en vollediger.

Sociale en emotionele ontwikkeling

Het eerste levensjaar brengt een kind voornamelijk door in de gezinssituatie en voor veel kinderen ook in het kinderdagverblijf. In deze periode wordt een gehechtheidsrelatie opgebouwd met vooral de ouders, maar ook met broertjes, zusjes, andere familieleden en andere mensen die het kind vaak ziet, zoals begeleiders van het kinderdagverblijf. Hoe het hechtingsproces verloopt, hangt deels af van de baby zelf, maar nog meer van de manier van reageren op de wensen en behoeften van het kind door de ouders en/of verzorgers. Rond zeven maanden ontwikkelen de meeste kinderen scheidingsangst, ze reageren dan angstig op het vertrek en de afwezigheid van voor het kind belangrijke volwassenen, meestal de ouders. Deze ontwikkeling is normaal en hangt samen met de ontwikkeling van het denken. Het kind kan zich vanaf dat moment afvragen waarom de moeder weggaat en of ze wel weer terugkomt. Na veertien maanden neemt de scheidingsangst weer af.

Rond de leeftijd van anderhalf worden kinderen zich bewust van hun eigen 'ik'. Ze gaan beseffen dat ze een zelfstandige persoon zijn, los van hun ouders en andere mensen om zich heen. Een manier om te kijken of kinderen zelfbesef hebben, is door een beetje rouge of lippenstift op een kinderneusje te smeren en het kind daarna een spiegel voor te houden. Reageert het kind op zijn spiegelbeeld door zijn neus aan te raken, dan is het zich ervan bewust dat het zelf degene is die het in de spiegel ziet. Kinderen die nog geen zelfbesef hebben, zullen niet hun eigen neus aanraken, maar bijvoorbeeld het spiegelbeeld willen aanraken, of zelfs achter de spiegel willen kijken om het kind te zoeken dat ze in de spiegel zagen.

Peuters willen steeds meer dingen zelf gaan doen, zoals zelf eten en zelf aankleden. Terwijl dat nog niet altijd goed lukt. Hulp van ouders wordt op die momenten niet op prijs gesteld. Kinderen ontdekken en ontwikkelen hun eigen wil. 'Nee' is in deze periode dan ook een veelgehoord woord. Deze periode wordt ook wel de peuterpuberteit genoemd en speelt een belangrijke rol in de identiteitsontwikkeling. Het kind voldoende ruimte geven, bevordert de zelfstandigheid van het kind en het geven van complimentjes vergroot het zelfvertrouwen.

Leefwereld

Het leven van baby's en peuters speelt zich, zoals hiervoor ook al is besproken, vooral thuis af en op een kinderdagverblijf of peuterspeelzaal. Ouders, broertjes, zusjes, opa's en oma's en medewerkers van het kinderdagverblijf zijn mensen met wie het kind het meest te maken heeft.

Baby's en peuters spelen graag, maar van echt samenspelen is nog weinig sprake. Op een kinderdagverblijf zie je kinderen vaak naast elkaar spelen, zonder communicatie over en weer. Pas later gaan kinderen echt met elkaar spelen. Kinderen experimenteren graag met materialen als klei en zand en spelen met objecten waar je iets mee kunt doen, zoals blokken om mee te bouwen of ballen, waarmee je kunt gooien of rollen. Speelgoed dat geluid maakt is ook erg in trek bij jonge kinderen. Zodra de motoriek het toelaat, kunnen deze kinderen veel plezier beleven aan speelgoed als driewielers. Ook (samen) zingen en voorgelezen worden (vaak wel met een korte aandachtsspanne) vinden peuters leuk.

Communiceren met baby's en peuters

Communicatie met een kind tot twee jaar bestaat vooral uit doen en observeren. Je kunt kijken hoe ze reageren op woorden, geluiden en objecten die je voor ze houdt. Daarbij let een baby of dreumes ook op jouw non-verbale communicatie. Verstop bijvoorbeeld een rozijntje onder een kopje en kijk hoe het kind hierop reageert. Gaat het onder het kopje op zoek naar de rozijn? Of speel eens kiekeboe. Er zijn heel veel spelletjes die je met baby's en peuters kunt spelen. Kijk voor voorbeelden eens in de boeken van Jackie Silberg (2003). Een van de eerste gezelschapsspelletjes die je met wat oudere peuters kunt spelen is kleurentorentje, een spel waarbij een beroep wordt gedaan op het herkennen en benoemen van kleuren.

Praten met peuters is lastig, zeker als je een buitenstaander bent. Als je praat let dan goed op je taalgebruik. Maak niet te lange zinnen, gebruik makkelijke woorden en praat niet te snel, zodat het kind de tijd krijgt om erop te reageren.

Probeer met de baby en peuter vooral te spelen en observeer ze tijdens het spel. Of laat de ouders met het kind spelen en observeer wat er gebeurt. Is het kind bijvoorbeeld erg impulsief, of juist verlegen? Zegt het kind spontaan dingen en wat zegt het dan, hoe is het taalgebruik? Op internet vind je veel voorbeelden van observatieschema's waar aanwijzingen in staan die je kunt gebruiken. Een Nederlands voorbeeld is 'Speelwerk observatie'. Op de website van het Amerikaanse National Early Childhood Technical Assistance (www.nectac.org) vind je een heel overzicht van dit soort observatie-instrumenten.

Je moet wel door je knieën en op de grond meespelen, doe dus iets makkelijk aan dat vuil mag worden.

1.2 Kleuter; 4-5 jaar

- Ik leer steeds beter verbanden te leggen en symbolisch te denken. Wel kijk ik vanuit mijn eigen perspectief naar de wereld en kan ik me nog niet goed het perspectief van een ander voorstellen.
- Mijn taalgebruik breidt zich enorm uit en ik leer grammaticale regels gebruiken. Soms neem ik taal wel erg letterlijk.
- Ik krijg vriendjes en vriendinnetjes waarmee ik samen kan spelen. Bij het spelen doe ik graag 'alsof', ik speel bijvoorbeeld graag schooltje of doktertje. Ook sommige spelletjes, zoals memory, kan ik goed (al kan ik niet zo goed tegen mijn verlies).
- Je kunt met mij al een echt gesprekje voeren. Maar gebruik dan niet te moeilijke woorden en hou het concreet. Gebruik bijvoorbeeld poppen of platen. Ik vind het wel prettig als ik ondertussen wat anders mag doen, bijvoorbeeld een tekening maken.

Ontwikkeling van het denken

Tussen twee en zeven jaar ongeveer, in de preoperationele periode, leren kinderen steeds beter verbanden leggen, maar nog wel vanuit het eigen perspectief. Ze denken in het hier en nu en zijn erg concreet. Kleuters leren wel steeds meer in symbolen denken. Kinderen in deze fase kunnen onder andere 'doen alsof'. Ze schenken bijvoorbeeld in een 'zogenaamd' kopje 'zogenaamde' thee, en drinken die 'zogenaamd' op. Of ze voeren telefoongesprekken met een afstandsbediening tegen hun oor.

In deze periode is het denken nog wel egocentrisch, het kind kijkt naar de wereld vanuit het eigen perspectief en kan zich nog niet goed voorstellen dat een ander vanuit een ander perspectief iets anders ziet. Denk aan de peuter die zich verstopt door zijn

handen voor zijn ogen te houden. Omdat hij de ander niet ziet, denkt hij dat de ander hem ook niet zal zien. Een ander voorbeeld is dat een kleuter een speelgoedauto een leuk verjaardagscadeau voor zijn vader vindt, in de veronderstelling dat wat hij leuk vindt, ook voor de ouders leuk is.

Kinderen ontdekken de wereld en proberen op hun eigen manier gebeurtenissen te verklaren. Kleuters geloven vaak dat wat zij denken ook echt zal gebeuren, dit wordt magisch denken genoemd. Dat is niet zo vreemd, omdat er vaak aan hun wensen tegemoet wordt gekomen. Vaak is dit magisch denken positief, maar het kan ook leiden tot schuldgevoelens. Als iemand ziek is bijvoorbeeld, kan een kind het idee hebben daar zelf een aandeel in gehad te hebben omdat het kind ruzie heeft gemaakt of onaardig heeft gedaan.

Kinderen hebben vaak een grote fantasie en het onderscheid tussen fantasie en werkelijkheid is nog moeilijk. Ze kunnen bijvoorbeeld stellig geloven dat er een monster onder hun bed ligt. Ook kunnen ze snel switchen tussen fantasie en werkelijkheid. Dat maakt het voeren van gesprekken nog wel eens lastig, omdat niet altijd duidelijk is of het kind de 'waarheid' vertelt, of fantaseert. Wat het extra ingewikkeld maakt, is dat kinderen volwassenen zien als 'alwetend'. Omdat ze zich niet in het perspectief van een ander kunnen inleven, gaan ze ervan uit dat volwassenen alles weten wat het kind denkt, wil en voelt.

Taalontwikkeling

Tegen de tijd dat een kind vier jaar is, kan het al meer dan duizend woorden gebruiken. Concrete vragen, zoals bijvoorbeeld naar naam of leeftijd, kunnen kleuters goed beantwoorden. Soms nemen jonge kinderen taal nog erg letterlijk, zoals bijvoorbeeld een kind dat in reactie op 'wie het hoogst gooit mag beginnen', de dobbelsteen tegen het plafond gooit. Het taalgebruik gaat in deze periode met sprongen vooruit. De zinnen worden langer, de woordvolgorde wordt beter en grammaticale regels worden toegepast. Kleuters leren onder andere meervoudvormen, verkleinwoordjes en werkwoorden vervoegen. Het toepassen van regels gaat nog niet altijd goed, soms ook doordat ze regels te consequent toepassen. Dit kan leiden tot uitspraken als 'ik liepte en toen valde ik'. Kleuters kennen al wel veel woorden, maar soms komen ze zelf met bijzondere en associatieve vindingen, zoals bijvoorbeeld fruitpapier voor schillen. Taal gaat in de communicatie een steeds grotere rol spelen. Het taalgebruik is steeds meer op anderen gericht en een kleuter kan dan ook flink gefrustreerd raken als hij zich niet begrepen voelt. Anderzijds praten kleuters ook regelmatig tegen zichzelf, vooral tijdens het spelen. Volgens de Russische psycholoog Vygotsky speelt deze zogenaamde 'private speech' een belangrijke rol bij het sturen van gedrag en het oplossen van problemen.

Sociale en emotionele ontwikkeling

Als een kind met vier jaar naar school gaat, betekent dit een uitbreiding van de leefwereld. Naast de wereld thuis en eventueel het kinderdagverblijf, gaat het kind naar een plek waar andere regels en een andere structuur gelden, waar een kind zich naar moet leren voegen.

In de eerste groepen van de basisschool ontwikkelen zich bij veel kinderen de eerste vriendschappen. Kinderen krijgen een voorkeur voor bepaalde kinderen die ze leuk en aardig vinden en met wie ze samen leuke dingen kunnen doen. Wel denken ze nog eendimensionaal. Andere kinderen zijn of lief of stout, ze kunnen niet in sommige opzichten lief en in andere opzichten stout zijn.

Samen spelen met andere kinderen kunnen kleuters redelijk. Zoals eerder gezegd, gaat taal hierbij een steeds belangrijkere rol spelen. Dat merk je direct wanneer je naar het vadertje-en-moedertje- of schooltje spelen van kinderen kijkt. Het kan wel nogal eens tot conflicten leiden, doordat kleuters zich nog niet goed in elkaars posities en gevoelens kunnen verplaatsen.

Als je een kleuter vraagt naar eigenschappen van zichzelf, zal het voornamelijk antwoorden in concrete, uiterlijke kenmerken, zoals bijvoorbeeld Marieke: 'Ik heb twee staartjes en rode schoenen. Thuis heb ik een hond.'

Leefwereld

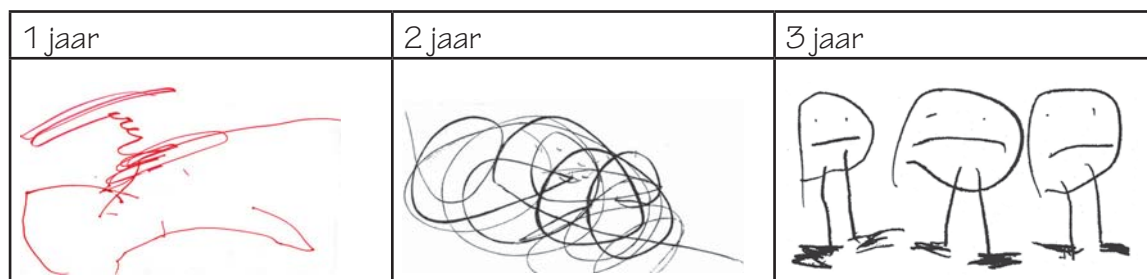
Spelen is voor de ontwikkeling van kinderen zeer belangrijk. Via (fantasie)spel kunnen kinderen de wereld ontdekken, verkennen ze hun eigen mogelijkheden en grenzen en oefenen ze met verschillende sociale rollen en vaardigheden.

In een speelgoedwinkel zie je op de kleuterafdeling dat fantasie en creativiteit de centrale thema's zijn. Het ligt er vol met fantasieartikelen als kroontjes en zwaarden. Je vindt die fantasie ook terug in de boeken die kleuters lezen. Deze periode wordt niet voor niets de sprookjesleeftijd genoemd.

Het is nu ook mogelijk om eenvoudige gezelschapspelletjes te spelen. Kwartet en memory zijn bijvoorbeeld geliefde spelletjes. Memoryversies die aanleiding kunnen geven tot het stellen van vragen en uitnodigen tot interactie zijn 'I never forget a face memory' en 'Grimaces'.

Knutselen en tekenen zijn ook activiteiten die kleuters leuk vinden. Gaat het bij peuters meestal slechts om de beweging en het feit dat er allerlei boeiende vormen op papier verschijnen, kleuters gaan echt beeldend tekenen. Dat begint aan het einde van het derde jaar met de bekende kopvoeters. De tekeningen worden steeds gedetailleerder en gaan langzamerhand hele verhalen uitbeelden (zie figuur 1.2).

Figuur 1.2

Communiceren met kleuters

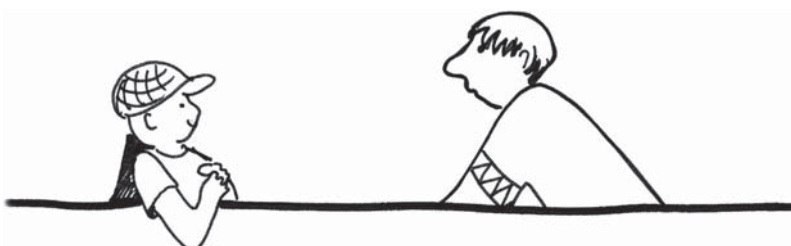
Hoewel je met een kleuter al goed een gesprekje kunt voeren, is spel echter een erg belangrijk communicatiemiddel. Professioneel opgeleide therapeuten gebruiken vaak speltherapie als middel om in gesprek te komen met kleuters. Dat gebeurt in speciaal daarvoor ingerichte spelkamers. In deel 2 laten wij zien dat dat niet per se noodzakelijk is en dat je bijvoorbeeld ook sokpoppen kunt gebruiken. Verder is tekenen een vorm van communicatie die je bij oudere kleuters kunt gebruiken. Met prentenboeken en platen kun je eveneens moeilijke onderwerpen bespreekbaar maken, zie bijvoorbeeld paragraaf 4.2.

Pas bij het communiceren met kleuters wel op met je taalgebruik. Gebruik niet te moeilijke woorden en ook niet te lange zinnen. Het probleem is dat kleuters, in tegenstelling tot bijvoorbeeld adolescenten, niet gauw zullen zeggen dat ze je niet begrijpen. Kleuters overschatten zichzelf ook nogal eens. Als je iets moeilijks vraagt en je vraagt of ze het begrijpen, zullen ze meestal 'ja' zeggen. Ook als ze het niet begrijpen. Wees ook voorzichtig met vragen naar dingen uit het verleden. Met abstracte termen als vorig jaar, vorige maand en dergelijke hebben ze nogal eens problemen. Koppel je vragen aan concrete gebeurtenissen zoals een verjaardag, de vakantie en Sinterklaas. Vraag bijvoorbeeld: Toen je naar het ziekenhuis moest, was dat voor dat jullie gingen kamperen, of was dat er na?

Zoals hiervoor al aangegeven, kleuters denken in het hier en nu en zijn erg concreet. Houd daar in je gesprekken met kleuters rekening mee. Neem bijvoorbeeld een Ken- en Barbiepop mee die vader en moeder representeren. Laat het kind bijvoorbeeld de pop pakken die verhaaltjes voorleest. Als je met een kleuter in gesprek gaat, doe dat dan terwijl je met iets bezig bent, bijvoorbeeld met het maken van een tekening of het samen een spelletje spelen. Je kunt bijvoorbeeld om het kind aan jou te laten wennen een spelletje spelen en ondertussen wat concrete vragen stellen. Kies dan niet voor te spannende of ingewikkelde spelletjes die alle aandacht vragen van het kind. Leuke en geschikte spelletjes zijn bijvoorbeeld het al eerder genoemde memory, maar ook mikado. Het voordeel van die spelletjes is dat je zelf het kind makkelijk onopvallend kunt laten winnen.

1.3 Schoolkind; 6–12 jaar

- Ik kan steeds beter redeneren en vooruitdenken. Dat is bijvoorbeeld handig bij het schaken, omdat ik dan in gedachten zetten kan doen en kan bedenken wat er dan gebeurt. Ik kan ook bedenken wat mijn tegenstander gaat doen. Ook bij het praten is dat handig. Ik weet dat mijn vader soms anders over dingen denkt dan ik, dan kan ik daar rekening mee houden.
- Op school vind ik het soms moeilijk, je moet erg goed opletten en goed je best doen. Daar heb ik soms moeite mee en dat vind ik niet leuk. Mijn cijfers zijn daarom ook niet zo goed. Behalve voor geschiedenis, dat vind ik heel interessant.
- Graag ben ik actief bezig, ik houd ervan om dingen te doen. Als het mooi weer is, speel ik met mijn vriendjes op het veldje achter. Dat vindt mijn moeder niet altijd leuk, vooral niet als ik weer een scheur in mijn broek heb. Als het regent kijk ik tv of speel ik met mijn playstation, soms bij mij, soms bij mijn vriendje.
- Met meisjes heb ik niet zoveel, ze zijn zo ... meisjesachtig.
- Je kunt met mij al goed praten, ik begrijp alles en kan goed mijn woordje doen. Ik heb alleen niet altijd zin om met grote mensen te praten, dat is zo saai, vooral als ze van die vragen stellen als: 'Hoe was het op school?' Als ik ondertussen iets mag doen, bijvoorbeeld een taart bakken, net zoals bij Abel, vind ik het wel oké.

Ontwikkeling van het denken

Vroeger begon de 'grote school' vanaf het zesde jaar. Dat was niet voor niets, want rond die leeftijd vindt er volgens Piaget een belangrijke cognitieve ontwikkeling plaats die het leren lezen, schrijven en rekenen mogelijk maakt. Kinderen komen dan al snel in de

concreet operationele periode, die duurt van ongeveer zeven tot ongeveer twaalf jaar. Het redeneervermogen breidt zich in deze periode sterk uit. Tijdens de concreet operationele periode leert het kind het principe van de omkeerbaarheid. Je kunt als kind dan bijvoorbeeld beredeneren dat als je een appel in vier en een andere appel in acht stukjes snijdt, de vier partjes van de eerste appel samen één appel vormen en de acht stukjes van de tweede appel samen ook. Schoolkinderen kunnen terugdenken, ze kunnen de in vieren gedeelde appel weer denkbeeldig terugdenken tot een appel. Het kunnen denken met gedachten is een belangrijke winst en betekent dat je los kunt komen van de concrete werkelijkheid. Een kind in de preoperationele periode geeft nog aan dat de acht stukjes samen meer appel is dan de vier stukjes, omdat het kijkt naar het aantal stukjes. In de concreet operationele periode leert het kind dus begrijpen dat de hoeveelheid appel niet afhangt van het aantal stukjes. Dit vraagt van het kind zich los te maken van en verder te denken dan de concrete situatie, en ook om te denken in oorzaak en gevolg. Schoolkinderen kunnen ook – in tegenstelling tot kleuters – in meer dan een dimensie denken, een vriend is meestal aardig, maar kan soms ook onaardig zijn. Wel denken ze nogal rechtlijnig. Dat zie je bijvoorbeeld bij balsporten als voetbal. Regels zijn er niet om het spel aantrekkelijk te maken, maar regels zijn er voor de regels. Het meer genuanceerde denken komt meestal pas in de adolescentieperiode.

Cognitief gezien is de schoolfase de fase van het leren, zoals het leren lezen en schrijven. Door deze ontwikkeling wordt de wereld van een kind veel groter. Ook leren kinderen rekenen. Dit begint heel concreet met sommen die zichtbaar te maken zijn, bijvoorbeeld door ze op te lossen door kralen bij elkaar te leggen of op de vingers te tellen. Maar doordat ze leren denken in gedachten, kunnen ze dat al snel loslaten en een abstracte som als $2 + 3 =$ oplossen. Die abstractie wordt steeds verder opgevoerd, bijvoorbeeld wanneer je bij rekenen met tientallen gaat werken, dan kun je immers nog moeilijk je vingers gebruiken om te tellen. In deze periode leert een kind zich steeds beter inleven in het perspectief van een ander. Het kan objectiever en minder egocentrisch naar de wereld om zich heen kijken.

Doordat kinderen zich nu ook in de posities en gedachtegang van anderen kunnen verplaatsen, kun je kinderen van deze leeftijd wel vragen naar wat hun ouders ergens van vinden. Ook als hun ouders een mening hebben die afwijkt van die van het kind zelf, zal het dat aangeven: 'Mijn vader vindt dat ik op voetbal moet gaan, maar ik wil veel liever op korfbal.' Wel zijn antwoorden van kinderen in deze periode vaak nog steeds concreet en gebonden aan de directe leefwereld. Als je aan een kind van deze leeftijd vraagt wat er verandert als je geen duim meer hebt, antwoordt het mogelijk: 'Dan kun je niet meer goed Nintendo spelen.' Je hebt namelijk je duim nodig om de joystick te besturen.

Het magisch denken dat bij de peutertijd al besproken is, zie je bij schoolkinderen soms in omgekeerde vorm voorkomen: door bepaalde rituelen uit te voeren, kan geluk in de hand

gewerkt worden en ongeluk voorkómen. Een ongeluk kan bijvoorbeeld worden voorkomen door alleen op de witte strepen van het zebrapad te lopen.

Taalontwikkeling

Op dit moment is de taalontwikkeling grotendeels voltooid, kinderen kennen de letters, uitspraken en verbuigingen. Het taalbegrip, vooral de woordenschat, blijft nog wel lang toenemen. Verder zijn er grote verschillen tussen kinderen qua taalbeheersing. Sommige kinderen blijven problemen houden met lezen en schrijven, dat geldt in het bijzonder voor dyslectische kinderen. Deze kinderen schamen zich vaak voor hun slechte taalbeheersing en zullen daar niet makkelijk voor uitkomen. Wees dus voorzichtig met het gebruik van schriftelijk materiaal en bij opdrachten waarbij schoolkinderen moeten schrijven. Ook kinderen die thuis een andere taal spreken, of op latere leeftijd in Nederland zijn komen wonen, zullen de taal wellicht minder goed beheersen. Kinderen die voor hun zevende een andere taal leren spreken, kunnen de taal vaak nog uitstekend onder de knie krijgen. Na de leeftijd van zeven jaar zit de moedertaal te veel in de weg en kunnen ze problemen hebben met het leren van een nieuwe taal.

Een schoolkind gebruikt taal echt als communicatiemiddel. Het speelt soms zelfs met taal. Denk maar aan het vriendenboekje, het vroegere poëziealbum, maar ook aan het gebruik van geheimtaal. Verder beginnen ze zich vaak aan het eind van deze periode via chatprogramma's als msn schriftelijk op internet te uiten.

Sociale en emotionele ontwikkeling

In de schoolleeftijd zijn kinderen zich steeds meer bewust van zichzelf, de eigen mogelijkheden en kwaliteiten. Dat is gunstig, omdat ze een genuanceerder beeld van zichzelf kunnen schetsen dan kleuters. Ze weten wat ze goed, maar ook wat ze niet goed kunnen. Je kunt het volgende antwoord van een kind van deze leeftijd krijgen: 'Ik kan goed tekenen, maar rekenen vind ik nog een beetje moeilijk', of: 'Ik ben meestal aardig, maar soms ook wel onaardig.' Het zich bewust zijn van hun tekortkomingen kan een probleem zijn, doordat op deze leeftijd ook gevoelens van minderwaardigheid en faalangst op kunnen treden. Doordat kinderen van deze leeftijd beter weten wat anderen voelen en denken, doet zich een ander probleem voor. Zij gaan zich namelijk steeds sociaal wenselijker gedragen en zij verliezen vaak ook hun spontaniteit in het gesprek, zoals kleuters die wel kennen. Zij zijn meer op hun hoede. Het is dus extra belangrijk om te kiezen voor een niet zo traditionele vorm van communiceren.

Wat de vriendschapsrelaties betreft gaan gelijkens, vertrouwen en persoonlijke eigenschappen een steeds grotere rol spelen. Vriendjes en vriendinnetjes zitten vaak op dezelfde sportclub en hebben vaak dezelfde interesses. Vriendschappen kunnen in deze periode nogal eens wisselen en bijvoorbeeld opeens afgelopen zijn na een ruzie. Vriendengroepjes bestaan meestal uit jongens of meisjes, gemengde vriendschappen komen minder vaak voor. Ook verschillen vriendschappen tussen jongens onderling en meisjes

onderling. Meisjesvriendschappen zijn vaak intiemer, meer gericht op het samen zijn. Jongensvriendschappen zijn meer gericht op het samen ondernemen van activiteiten. Er komt ook in de klas een steeds duidelijker rolverdeling. Een of twee kinderen zijn leiders, zij bepalen vaak wat er gaat gebeuren. Dan is het grootste deel van de klas volger. Een paar kinderen zijn vreemd en niet interessant. Zij houden er bijvoorbeeld in de ogen van de kinderen bijzondere interesses, zoals viool spelen, op na. En dan zijn er nog een paar slachtoffers, kinderen die veel gepest worden. Pesten neemt namelijk, doordat de groepsdruk toeneemt, erg toe en is een groot probleem.

Hoewel ouders in deze periode nog steeds erg belangrijk zijn voor kinderen, gaan vrienden een steeds belangrijkere rol spelen in het kinderleven. Een veelvoorkomende klacht van ouders is dat ze hun kinderen vaak alleen tijdens het eten zien. Kinderen zijn veel op pad, zeker 's zomers als er lang buiten gespeeld wordt. Verder hebben ouders het vaak druk met het brengen van de kinderen naar wedstrijden, trainingen en dergelijke. Ouders zijn voor hun gevoel vaak steeds meer alleen nog maar verzorgers.

Leefwereld

Gekscherend wordt de schoolperiode wel eens aangeduid als de periode van de kapotte knieën. Spelen, buitenspelen, rennen, in bomen klimmen en er weer uit springen zijn favoriete activiteiten. Vaak nemen kinderen in deze leeftijd niet de kortste, maar de meest spannende weg. Op de brug kiezen ze bijvoorbeeld vaak niet voor de gebruikelijke, maar voor de gevaarlijke, verkeerde kant om over te steken. Ze zijn vaak erg druk met actieve buitenspelletjes als voetballen en zitten ook op allerlei clubs. Ook de computer en de tv nemen een steeds grotere plaats in hun leven in. De jongens- en meisjeswerelden zijn in deze periode redelijk van elkaar gescheiden, zoals al eerder werd beschreven. Meisjes kunnen samen heel goed tutten en kletsen op hun kamers.

Het is ook de tijd van de verzamelingen, zoals de voetbalplaatjes. Broekzakken van vooral jongens zitten vaak ook vol met schroefjes, steentjes en dergelijke.

Om een aardig beeld van de leefwereld van schooljongens en -meisjes te krijgen, raad ik aan om respectievelijk *Het Jongensboek* van Iggulden en Iggulden en *Het Meisjesboek* van Buchanan en Peskowitz te lezen.

Communiceren met schoolkinderen

Alhoewel je goed kan praten met schoolkinderen, raad ik een echt één op één gesprek met schoolkinderen toch af. Kinderen zijn vaak niet gewend om met vreemde volwassenen te praten. Verder zijn zij door hun besef van wat sociaal wenselijk is, zeker in een gesprek met een vreemde vaak ook wat terughoudender. Mijn tip is om te praten tijdens een activiteit. Een heel mooi voorbeeld daarvan is het tv-programma 'Taarten van Abel'. De banketbakker Abel maakt samen met het kind een taart in een bepaald thema voor iemand. Bijvoorbeeld een taart in de vorm van een Limburgse kasteelruïne, voor een gehandicapte jongen die na een scheiding naar Zuid-Limburg verhuisd is. Onder het

taarten bakken raakt Abel op een ontspannen wijze in gesprek over de handicap, de scheiding en dergelijke. Van sociaal wenselijk gedrag is nauwelijks iets te merken, wel doet de jongen af en toe stoer, maar dat hoort bij de leeftijd.

Ik hoor je al zuchten: maar ik ga toch geen taart bakken! In deel 2 van dit boek geven we je vele alternatieven voor het taartbakken die makkelijker te realiseren zijn. Alhoewel ik je toch zou willen adviseren om het taartbakken eens te proberen.

1.4 Adolescent; 13-18 jaar

- Op de middelbare school heb ik wiskunde dat vind ik lastig. Zoals leren denken in symbolen als x en y, is moeilijk! Ik word daar wel steeds beter in en als het lukt ben ik wel trots.
- Mijn vrienden zijn echt *vet* belangrijk voor me. Ik zou niet weten wat ik zonder ze moest. We luisteren veel naar muziek. Via sms en msn spreek ik de meesten dagelijks. Ook heb ik hele discussies met ze, bijvoorbeeld hoe belangrijk het is om later veel geld te verdienen. Aan de ene kant is het leuk om veel geld te hebben, aan de andere kant is het ook leuk om een baan te hebben waar je je goed in voelt. Dat gaat niet altijd samen. Of ik een vriendje heb, zeg ik niet. Dat gaat je niks aan.
- Mijn ouders kunnen zo irritant zijn! Ik weet wel dat ze het goed bedoelen, maar ik ben toch geen kleuter meer! Soms zijn ze ook heel lief hoor, zoals vorige week, toen ik met mijn moeder ben gaan shoppen. Ik was een beetje down omdat ik ruzie had gehad met een vriendin, maar ze heeft me wel opgevrolijkt en ik kreeg echt gave oorbellen van haar!
- Met vreemden kan ik soms beter praten, maar dan moeten ze wel een beetje chill zijn, zoals mijn saxofoonleraar. Hij luistert tenminste echt naar me.
- Op zaterdag werk ik in een schoenenwinkel om te sparen voor een scooter. ;-o

?

Ontwikkeling van het denken

Vanaf een jaar of twaalf kunnen kinderen de laatste fase, de formeel operationele periode, bereiken. Het denken breidt zich uit buiten de concrete situatie waar een kind zich in bevindt. In de formeel operationele periode neemt het probleemoplossend vermogen toe. Adolescenten kunnen verschillende oplossingen voor problemen bedenken en van deze mogelijke oplossingen de gevolgen voorspellen. Ze kunnen verder redeneren op een abstracte manier. Jongeren in deze fase kunnen filosoferen over maatschappelijke vraagstukken en beargumenteerde antwoorden formuleren op bijvoorbeeld een vraag als: 'Stel dat de aardolie op is, hoe zou de wereld er dan uitzien?' Ook leren ze steeds beter logisch redeneren. Ze kunnen bijvoorbeeld aan de hand van de uitspraken 'Alle mensen zijn sterfelijk' en 'Socrates is een mens' afleiden dat Socrates dus ook sterfelijk is.

Op dinsdag lees ik in *de Volkskrant* altijd graag het item 'Dit ben ik', waarin kinderen en jongeren een aantal vragen beantwoorden. Een vraag die hierin regelmatig terugkeert, is die naar het dierbaarste bezit. De antwoorden geven vaak een mooi beeld van de verschillen tussen jonge kinderen en jongeren. Waar jonge kinderen vaak komen met concrete dingen als speelgoed (de playstation, de legoverzameling), komen jongeren vaker met abstractere begrippen (gezondheid, vrijheid) of objecten met een meer symbolische betekenis (een van oma geërfd sieraad). In de antwoorden zie je een mooie ontwikkeling van een kleinere wereld rondom het kind zelf naar een bredere blik op de wereld door een jongere.

De aandacht en het concentratievermogen van adolescenten neemt toe. Ze kunnen zich beter richten op de kern van vraagstukken en zijn minder snel afgeleid door minder relevante informatie, ze worden beter in het 'kaf van het koren scheiden'. Ook het geheugen verbetert. Jongeren kunnen beter informatie voor een langere periode onthouden, maar zijn ook in staat om informatie langer in hun kortetermijngeheugen vast te houden, wat een handige vaardigheid is bij het oplossen van bijvoorbeeld ingewikkelde rekensommen. Op deze manier systematisch en planmatig werken gaat een adolescent vaak goed af. Plannen in de toekomst, vooral het overzien van gevolgen van het eigen gedrag (zoals het uitstellen van leren voor een proefwerk) is echter vaak nog een stap te ver.

Taalontwikkeling

Tegen de tijd dat een kind van de lagere school af gaat, is de taalontwikkeling min of meer voltooid. Toch zijn er wel verschillen tussen het taalgebruik van jongeren en van volwassenen. Adolescenten gebruiken meer 'nieuwe' woorden, onder andere overgenomen uit andere talen als Engels, Surinaams of Marokkaans. Het veelvuldig sms'en en ms'n door jongeren heeft ook invloed op de schrijftaal. De korte berichten die jongeren met elkaar uitwisselen via de media zijn vaak doorspekt met afkortingen, fonetische spelling en emoticons.

Sociale en emotionele ontwikkeling

Op sociaal gebied is de adolescentie vaak een roerige, maar ook boeiende tijd. Het kind ontpopt zich tot volwassene, gaat op in het ontdekken van zichzelf en de wereld en de relatie met de ouders verandert.

Een antwoord zoeken op de vraag 'wie ben ik?' is een belangrijke taak van een adolescent. Ze experimenteren met verschillende rollen om te onderzoeken waar hun sterke en minder sterke kanten liggen en om uit te zoeken wat bij hen past. Er worden (als gevolg van de cognitieve ontwikkeling) vragen gesteld bij dingen die eerder als vanzelfsprekend werden aangenomen, zoals de normen en waarden, of geloofsovertuigingen van de ouders. Ook regels worden vooral door jonge adolescenten niet zo maar klakkeloos geaccepteerd. Ze gaan niet zomaar meer mee in 'je moet de afwas doen omdat ik dat wil'.

Een adolescent gebruikt in een zelfbeschrijving meer psychologische termen en persoonlijkheidskenmerken, bijvoorbeeld: 'Ik vind van mezelf dat ik goed kan luisteren, dat zeggen vrienden ook vaak tegen me.' Of: 'Ik ben betrouwbaar.' Of: 'Als ik ergens kom waar ik niemand ken, ben ik eerst vaak wel verlegen.'

Nog meer dan schoolkinderen zijn adolescenten thuis vaak afwezig, letterlijk omdat ze veel optrekken met vrienden en figuurlijk omdat ze zich meer terugtrekken, minder van zich laten zien. De deur van de badkamer gaat opeens op slot, ze schuiven soms met lange tanden aan voor het eten en tonen minder interesse in de rest van het gezin. Ze verwachten wel van hun ouders dat het eten gemaakt wordt en hun kleren gewassen zijn voor ze ze nodig hebben. Menig ouder zal geroepen hebben: 'Het is hier geen hotel!' Hoewel deze periode vaak met de nodige strubbelingen gepaard gaat, komen de meeste gezinnen zonder al teveel problemen door deze periode heen en hebben de meeste tieners een goede relatie met hun ouders.

Vrienden zijn in deze periode erg belangrijk. Zij zijn het waar jongeren zich aan spiegelen en mee vergelijken. Leeftijdgenoten zijn een soort lotgenoten in deze periode van lichamelijke en cognitieve veranderingen. Gelijkaardigheid en wederkerigheid zijn belangrijke onderdelen van een vriendschap tussen adolescenten. Het is belangrijk elkaar volledig te kunnen vertrouwen en je hart bij de ander te kunnen uitstorten.

Leden van een vriendengroep dragen vaak hetzelfde soort kleding en vertonen hetzelfde gedrag, zoals drank- en drugsgebruik. In vriendengroepen kan een sterke groepsdruk heersen. Sommige adolescenten passen hun kleding en gedrag aan om bij de groep te horen. Vriendengroepen bestaan in de adolescentie in tegenstelling tot de schooltijd vaak uit gemengde jongens- en meisjesgroepen.

Tijdens de adolescentie krijgen de meeste jongeren voor het eerst verkering en maken ze hun eerste seksuele ervaringen mee. Relaties aan het begin van de adolescentie zijn vaak nog oppervlakkig en afhoudend, later in de adolescentie is meer sprake van echte

intimiteit. Jongens en meisjes gaan op verschillende manieren om met deze eerste relaties en ervaringen. Meisjes gaat het meer om de kwaliteit van de relatie, terwijl het voor jongens vaak gaat om het opdoen van seksuele ervaringen.

Leefwereld

Adolescenten brengen een groot deel van de tijd door met leeftijdgenoten. Op school en ook daarbuiten. Deze contacten zijn belangrijk en als vrienden elkaar niet zien, zijn er gelukkig nog de telefoon en de computer, waardoor ze veel met elkaar in contact staan. Soms lijken adolescenten wel vergroeid met hun mobieltjes en laptops. Deze apparaten stellen de jongere ook in staat om sociale contacten door het hele land en zelfs over de hele wereld te onderhouden door accounts te hebben bij sociale netwerken als Hyves, Facebook en Twitter. Ook spelen zich hele virtuele levens af in online games als World of Warcraft. Dergelijke spellen bieden jongeren een goed podium om te oefenen en te experimenteren met verschillende sociale rollen en gedragingen zonder directe consequenties als er een keer iets onhandig aangepakt wordt. Naast deze positieve kant van het virtuele milieu laten sommige jongeren zich echter zo meeslepen door hun virtuele leven, dat het echte leven eronder gaat lijden door bijvoorbeeld slechte eet- en slaapgewoonten.

Net als schoolkinderen vertonen adolescenten nogal eens riskant gedrag, alleen wel van een ander niveau. Ze experimenteren met drank, drugs en seks. Maar ze zijn nog niet goed in staat de gevolgen (op de lange termijn) van dit gedrag in te zien.

Communicatie met adolescenten

In de communicatie kan een puber je als geen ander een spiegel voorhouden. Zij zullen meer dan jongere kinderen of volwassenen laten merken of je het wel of niet goed aanpakt. Een puber die niet tevreden is over de manier waarop hij of zij aangesproken wordt, haakt af, slaat zijn ogen neer, zucht of vertrekt soms zelfs. Bij een goede klik kan een puber juist zijn meest ontwapenende kant laten zien. Dit maakt communiceren met pubers tot een leerzame en uitdagende bezigheid die veel van je vraagt.

Wat vaak misgaat, is dat volwassenen tegen in plaats van met jongeren praten. Hierover kun je meer lezen in paragraaf 2.3. In plaats van in de valkuil van het preken te vallen, is het de uitdaging de jongere tot denken aan te zetten en hem of haar hierin te begeleiden door vragen te stellen.

Als volwassene heb je soms een achterstand ten opzichte van adolescenten met betrekking tot kennis en het gebruik van digitale media. Dit kan bij volwassenen tot een ongemakkelijk gevoel leiden. Je kunt echter in dit geval ook het kind zien als de expert en de jongere je wegwijs laten maken op internet of bij een game.

Ook hier geldt dat je adolescenten vaak vangt als je op een ongebruikelijke manier communiceert. Ik kreeg bijvoorbeeld een jongen op bezoek die onderuit in zijn stoel lag en niets zei. Ik ben hem toen maar gaan tekenen. Dat maakte de jongen nieuwsgierig. Hij ging rechtop zitten en vroeg: 'Wat bent u aan het doen?' Waarop ik reageerde: 'Ik ben je maar aan het tekenen, want ik moet iets over je op papier zetten. Kan ik er misschien nog iets aardigs bij zetten?'